

Orta Çağ Avrupa Manastırlarında Yazıcı Olmak

Being a Scribe in the Monasteries of Medieval Europe

Dr. Öğr. Üyesi Sanem SOYLU YILMAZ*
Öğr. Gör. Ali Nâzım BEŞİKÇİ**

‘Purgavit, punxit, sulcavit,
scripsit, illuminavit,
mysicae notas notavit
syllabatim’¹

Özet

Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla başlayan münvezi yaşam fikri zaman içerisinde toplumdaki ayrı ve hayatın sıkı kurallarla düzenlendiği manastır sistemine dönüşmüştür. Manastırlarda Tanrı’ya ibadetin yanı sıra gündelik yaşamın bir parçasını oluşturan sistemli çalışma, manastır yaşam kültürünün temelini oluşturmaktaydı. Yemek, temizlik gibi gündelik işlerin yanı sıra gelir getirecek üretimlerin de yapıldığı manastırlarda önemli bir üretim de kitap üretimi olmuştur. Kitabın yazılacağı malzemenin hazırlanması, kutsal kitap ve metinlerinin yazılması, kopyalanması, resimlenmesi gibi işlerin yapıldığı bu mekanlara scriptorium adı verilmektedir. Burada çalışan yazıcıların ve kopyacıların yaptıkları işe çok değer verilmekteydi. Hatasız olarak metinlerin kopyalanması, yeniden yazılması, çoğaltılması Tanrı’ya yapılan ibadetin bir yolu olarak görülmekteydi. İtalya’da erken dönem manastır kurucularından Cassiodorus’a göre kutsal kitap ve yazılarının kopyalanması ‘şeytana karşı kalem ve mürekkep ile yapılan’ bir savaş olarak tanımlanmakta, yazıcı manastır keşişleri ise yürütülen bu amansız savaşın önemli bir unsuru olarak kabul edilmekteydi. Ancak derin bir tefekkür ile kesin sessizliğin hakim olduğu bu alanlarda çalışmak her zaman kolay değildir. Elbette yorulan, üşüyen, kimi zaman uyumak isteyen kimi zaman da ellerinde olmayan eksik malzemelerden şikayet eden yazıcılar bu sıkıntıların kitaplara bitimine yazdıkları küçük notlarla ifade etmişlerdir. Manastırlar yazıcılarının el yazmalarının arka kısmına not ettikleri çalışma koşullarını, yorgunluklarını, kitabı bitirdiklerinde yaşadıkları gururu, mutluluğu anlatan kısa notlar alışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada manastır yazıcılarının yazmalara bıraktıkları kısa notlardan scriptoriumlarda yaşanan yaşamışlıklar yazıcıların kendi notlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Manastır, Scriptorium, El Yazması, Yazıcı

* Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Orcid No 0000-0003-1821- 4464, sanem.soylu@medeniyet.edu.tr.

** Öğr.Gör. Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim ve Tasarım Bölümü, a.besikci@iku.edu.tr.

¹ Rahip Rudolf (12.yüzyıl) St.Trond Manastırı yazıcının iş tanımı. “ Temizlemek, delmek, oluk açmak, resimlemek..” (Winifred, 1953:209)

Abstract

The idea of ascetic life, started with the birth of Christianity, evolved with time into the monastic system where life was regulated by strict rules separate from society. In monasteries, in addition to the daily practice of worshipping God, systematic labor, as part of daily life, was the basis of the monastic culture of life. In addition to daily work such as cooking and cleaning, monasteries also engaged in the production of income-generating products, and an important one was the production of books. These places, where works like preparation of the material from which the book would be written, writing, copying and illustrating the sacred books and texts were made, are called “scriptorium”. The work of the scribes and copyists worked here was highly valued. Copying, rewriting and reproducing texts without error was seen as a way of worshipping God. According to Cassiodorus, one of the founders of early monasteries in Italy, the copying of scripture and its writings was described as a ‘war against the devil with pen and ink’, and the scribal monks were recognized as an important element in this relentless war. But working in these spaces of deep contemplation and absolute silence is not always easy. Of course, the scribes were tired, cold, sometimes wanted to sleep, sometimes complained about the lack of materials, and expressed their frustrations in small notes at the end of the books. The monasteries would have written notes on the back of the manuscripts of their scribes. The monastery scribes’ short notes on the back of the manuscripts describing their working conditions, their exhaustion, the pride and happiness they felt when they finished the book are the subjects of this study. In this study, the experiences of the monastery scribes in the scriptoria will be tried to be explained with the scribes’ own notes.

Keywords: *Medieval, Monastery, Scriptorium, Manuscript, Scribe*

Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte erken dönemlerde Tebes çölünde başlayan çilecilik ve münzevi yaşam fikri, zaman içerisinde kendisini toplumdan ayrı tutan, sıkı kuralların düzeni sağladığı bir manastır sistemine dönüşmüştür (Cantarella, 2014: 381). Cassianus (y.360-430/435) tarafından oluşturulan manastır sistemi, manastırlarda yaşayan keşişlerin yaşamlarını düzenleyen kurallarla organize edilmiş, koşulsuz itaat ve güvene dayalı bir sistemdir (Cantarella, 2014: 383). Aziz Benedictus yazmış olduğu *Regula* (Kural) adlı eserinde manastırda yaşayan keşişlerin kültürlü olmalarını, Tanrı'yı temsil ettikleri için iyi eğitilmeleri gerektiğinden bahsetmiştir. Dolayısıyla manastır yapılarında kütüphane ve üretimin yapılabilmesi için yazıhanelerin oluşturulması önemli hale gelmiştir (Cantarella, 2014: 383). Benedictus'un *ora et labora* (dua et ve çalış) manastır yaşam kuralının etkisiyle Tanrı'ya ibadetin yani sıra gündelik hayatın bir parçasını oluşturan sistemli çalışma, manastır yaşam kültürünün temelini oluşturmaktaydı (Corsi, 2014: 406). Yemek, temizlik gibi gündelik işlerin yanı sıra gelir getirecek üretimlerin de yapıldığı manastır komplekslerinde önemli bir üretim de kitap üretimi olmuştur (Doğan 2003: 77; Meggs 1998: 46). Kitabın yazılacağı malzemenin hazırlanmasından Kutsal Kitap ve metinlerinin yazılmasına, kopyalanmasına, resimlenmesine bir elyazmasının ortaya çıkabilmesi için tüm işlerin yapıldığı bu mekânlara *scriptorium* (yazıhane) adı verilmektedir (Meggs, 1998: 46).

Manastır yazıhanelerinde üretilen el yazmaları bilginin kalıcı hale gelerek, gelecek nesillere olduğu kadar uzak coğrafyalara da ulaşmasını sağlayan bir gereçtir. El yazmalarının kutsaliyet atfedilen bir esere dönüşmesinde en kıymetli roller yine bu yazıhanelerin çalışanları; baş kâtip, kopyacı kâtipler ve tezhip ustalarının olmuştur. Yazıhanelerde yapılan işleri kusursuz bir şekilde tamamlamanın, Tanrı'ya yapılan ibadetin bir yolu olarak görüldüğü, İtalya'da erken dönem manastır kurucularından Cassiodorus, Kutsal Kitap ve metinlerinin kopyalanmasını 'şeytana karşı kalem ve mürekkep ile yapılan' bir savaş olarak tanımlanmaktadır (Winifred 1953: 208). Yazıhanelerde çalışan manastır keşişlerinin ise yürütülen bu amansız savaşın önemli bir unsuru olarak kabul edildiği açıktır. Ancak derin bir tefekkür ile kesin sessizliğin hâkim olduğu bu alanlarda çalışmak huzurlu gözükse de hiç bir zaman kolay olmamıştır (Winifred 1953: 208). Aslında Kolofon² el yazmasının bitiş tarihinin ya da kopya edildiği tarihin not edildiği alanlardır. Ancak bazen yazıcıların el yazmalarının sonunda kendilerine ait bazı bilgileri not ettikleri ya da çalışma koşullarını anlattıkları kişisel alanlar olarak kullandıkları görülmektedir. Elbette yorulan, üşüyen, kimi zaman uyumak isteyen kimi zaman da ellerinde bulunmayan eksik malzemelerden şikâyet eden yazıhane çalışanları, özellikle de kopyacı kâtipler (yazıcılar), bu sıkıntılarını kitapların bitimine not etmişlerdir. Bu notlar yorgunluklarını ya da kitabı bitirdiklerinde yaşadıkları gururu ve mutluluğu anlatan kısa yazılardır ve bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında Avrupa'da Latin harflerinin ve bu yazıların üretildiği yazıhanelerin gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. Yazıcıların çalıştığı mekanların gelişimi ve iş tanımları açıklanmıştır. Yazıcıların yaşantılarına ilişkin ipuçları kendi bıraktıkları kısa notlarla değerlendirilmek istenmektedir. Bu metnin oluşturulabilmesi amacıyla gerekli tanımlar ve açıklamalar için yerli ve yabancı akademik çalışmalar taranmış ve elde edilen bilgiler ışığında bu çalışma hazırlanmıştır.

² Kolofon (Yun: κολοφών): Yükseklik, tepe anlamına gelmektedir. (Çelgin, Eski Yunanca-Türkçe Sözlük, 2010). Basım terminolojisinde ise kitapla ilgili son notlar, basım çizelgesi anlamında kullanılmaktadır.

Orta Çağ Avrupası'nda manastır sisteminin içinde bir yazıcı olarak var oluşu anlamlandırabilmek için ortaya çıkan ürüne (el yazmalarına), üretim sürecine ve araçlara bakmak gerekmektedir. Bir yazıcının aslı görevi üretime katkıda bulunduğu ve yazıhanelerde üretilen el yazmalarının oluşturulmasıydı. Bu el yazmalarının en değerlileri tezhipli el yazmaları adı da verilen “*manuscriptum illuminatum*” diye bilinen görsel açıklamaların ya da süslerin eşlik ettiği resimli metinlerdir. Bu metinler genellikle codex (kitap) formatında olmakla beraber kâğıt rulosu, tomarı (scroll) formatında olan örnekleri de mevcuttur. Üretiminde kullanılan altın, gümüş yapraklarından yansımaların belirli belirsiz ışıldattığı sayfalardan gelen aydınlık hissine vurgu yapan *manuscriptum illuminatum* terimi, 1450’li yıllarda matbaanın bulunuşuyla el yazmalarının yerini basılı kitaplar alıncaya kadar hazırlanan tüm resimli veya süslü el yazısı ile yazılan kitaplar için kullanılmaktadır.

El yazmalarını aydınlatma (resimleme, süsleme) teknikleri Klasik Antikiteden bu yana iki büyük geleneği takip etmektedir. Biri doğu İslam medeniyetlerinin, bir diğeri ise batı Hristiyan medeniyetlerinin gelenekleridir. Özellikle 13. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında İslam-i tezhipli el yazmaları türünün en iyi örnekleri arasında sayılmaktadır. Kutsal el yazmalarının değeri Musevi, Hristiyan ve Müslümanlar için büyüktür. Kelimeleri vurgulamak için yapılan süslemeler de en az yazılar kadar önemli oldukları için resimli el yazmaları (*manuscriptum illuminatum*) büyük bir özen ve hassasiyet ile hazırlanmaktaydı (Meggs, 1998: 46). El yazmalarının üretiminin yüksek maliyetli olmasının bir diğer sebebi de yapım ve yazım aşamalarının uzun sürmesidir. Manastırlarda kitap üretimi, sadece metinlerin yazılmasını değil, aynı zamanda yazı malzemelerinin de dikkatlice hazırlanmasını da içermektedir. Parşömen (*vellum*), yazıcıların en yaygın kullandığı yazı malzemesiydi. Parşömen ve tirşe gibi yazı yüzeyleri hayvan postundan yapıldığı için hazırlanması saatler almaktaydı. Hazırlık aşamasında deri temizlenir, yazı yazılması için genişletilir ve tekrar tekrar kazınırdı. En sonunda yazmaya uygun pürüzsüz hale getirilirdi. Bu zorlu süreçte hem malzemeyi hazırlamak hem de yazıcıların yazma eylemini kusursuz yapabilmelerini amaçlanmaktaydı.

Büyük bir kitap için 300 kadar hayvanın derisine ihtiyaç duyulabildiği düşünüldüğünde maliyet konusunda da ağır bir yük getirdiği açıktır. Parşömen hazırlığı sırasında, derinin üzerine açılan herhangi bir küçük kesik zamanla genişleyebilirdi. Yazıcılar bazen bu kesiklerin etrafında yazılarını düzenler, hatta bu delikleri dekoratif amaçla kullanırlardı. (Meggs 1998: 46).

Görsel 1:

(solda) Berthold Sacramentary, Weingarten, Germany, 1215–1217, MS M.710, folio 127r. (sağda) Berthold Sacramentary, Weingarten, Germany, 1215–1217, MS M.710 folio 42r. (<https://www.themorgan.org/blog/holey-moly-historical-damage-and-repairs-medieval-manuscripts/sonerişim> 14.12.2024).

Siyah renk mürekkep, is ya da kurumdan elde edilirken, paragraf süslemeleri ve başlıklar için kullanılan kırmızı mürekkep ise sakız, su ve kırmızı tebeşir karışımından elde ediliyordu. Kahverengi mürekkep “demir mazı” (irongall) denilen demir sülfattan elde ediliyordu. Renkler genellikle bir çok çeşit mineral, hayvansal ya da bitkisel maddelerle hazırlanıyordu. Parlak lacivert, sadece Afganistan’da bulunan “lacivert taşı” da denilen lapis lazuli ile üretiliyor, manastırlar vasıtasıyla da İrlanda’ya kadar ulaşabiliyordu. Altın, nadiren de gümüş, iki farklı şekilde kullanılıyordu; bazen toz haline getirilip altın renkli boya ile karıştırılıyordu, fakat bu yöntemde topaklanmalar nedeniyle pütürlü bir yüzey oluştuğu için genellikle tercih edilen yöntem; altını tokmakla döverek ince bir tabaka haline getirip yapışkan yüzeye yapıştırmaktı. Tasarımı öne çıkartmak için metal işleme gereçleri sıkça kullanılmaktaydı. Kitaplar genellikle deri kaplı ahşap plakalar ile birleştiriliyordu. El yazmalarının kapakları genellikle değerli taşlar, altın ve gümüş, mine ya da fildişi kullanılarak süsleniyordu (Meggs 1998: 46).

II. Toledo Konsil’inde (527) alınan kararlar neticesinde piskoposluk merkezlerine okullar eklenmiştir. Böylelikle bilginin denetlenmesi, derlenerek doğru aktarılması hedeflenmiştir (Corsi 2014: 406). Bu dönemde üretilmiş el yazmalarının neredeyse tamamı manastırların bünyesinde bulunan yazıhanelerde hazırlanmaktaydı. Bu mekanlara yalnızca görevlilerin girişine izin veriliyordu. Yazıhanenin başında *Scrittori* adı verilen bir baş kâtipi bulunuyordu. Baş kâtipler Latince ve Yunanca bilen iyi eğitilmiş kişilerde seçilirdi. Bu kişiler bir anlamda kitap editörü ve sanat yönetmeni gibi çalışıyorlardı. Üretilen tüm el yazmalarının genel sorumluluğunu üstleniyorlardı. Yapılan resimler ve bezemeler yoluyla kelimeler yüceltilirken, yazıhanenin kontrolü baş kâtipteydi. Yazılar yazıldıktan sonra baş kâtip sayfaların düzenine ve illüstrasyon ve süslemelerin nereye yerleştirileceğine karar verirdi. Bazen yaptığı küçük eskizlerle istediklerini yazıhanedekilere gösterirken, sıklıkla marjnlere aldığı notlarla direktiflerini verirdi. İlluminator ya da başka bir deyişle illüstratör yazıya görsel olarak destek olacak süsleme, bezeme ve imajların yapılmasından sorumlu kişiydi.

El yazmalarındaki yazıları yazmakla görevli olan yazıcılara da kopyacı kâtip manasına gelen “*copisti*” adı veriliyordu ve bu insanlar tüm günlerini yazı masası önünde istenilen stildeki harfleri yazarak geçiriyordu. Yazıcıların metinde bulduğu hataları düzeltmesine izin verilmezken ancak kendi yaptığı hataları jilette temizleyerek düzeltbiliyordu. Çünkü parşömen hatalı yazım nedeniyle atılamayacak kadar kıymetliydi. Yazıcının görevi karar verilen yazı tipini kullanarak, kendisine gösterilen bölgeye gerekli metni sığdırabilmek için dönemin yazı stillerini ustalıkla kullanabilmektir (Meggs 1998: 46-47).

Batı Roma İmparatorluğu’nun 476 yılındaki yıkılışına kadar Latin harfleri ile hazırlanmış *manuscriptum illuminatum* örneklerinde genellikle İmparatorluk topraklarında gelişen çeşitli yazı stilleri kullanılmıştır. Merkezi otoritenin ortadan kalkmasından Karolin’in bir el yazmaları reformu gibi görülebilecek teşebbüsüne dek yazıhanelerde ortaya çıkan gelişmeler bölgesel kalmıştır. Örneğin Avrupa’nın Kuzey Batı köşesinde, Orta Avrupa’ya kıyasla izole bir hayat yaşayan Keltler, özellikle Aziz Patrik’in çalışmalarlarıyla pagan ve Hristiyan kültürü arasında yaşanan birleşmeyi el yazmalarına yansıtmışlar ve *scriptura scottia* denilen yazı stilini kullanmışlardır (Meggs 1998: 48). Bu stil günümüzde de İrlanda’nın milli yazım stili olarak kabul edilmektedir. Resmi ve gayri resmi birçok belgede ve davetiyelerde halen kullanılmaktadır. Karololenj Hanedanlığı döneminde, 789 yılında *Turba Scriptorium* adında bir yazıhane kurulmuştur. Burada ise Karolin miniskülü adı verilen ve günümüzde de kullanılan küçük harfler oluşturulmuştur. Ayrıca yazıya,

paragraf, başlık ve ikili alfabe kullanımı gibi standartlar getirilmiştir. Böylelikle Avrupa yazıhanelerinde üretilen eserlerin, okunması, anlaşılması ve yazılması daha kolay metinlere dönüşmesi sağlanmıştır (Meggs 1998: 50).³

Bilginin denetlenmesi ve büyük bir kütüphaneye sahip olmak manastırlar için prestij meselesiydi. Son derece önemliydi. 15.yüzyılda bir atasözünde “*Kitapları olmayan bir manastır, kaynakları yetersiz bir şehre, duvarlardan yoksun bir sığınağa, tavaları olmayan mutfağa...*” benzetilmektedir. Bu nedenle her bir manastır kendi kütüphanesini oluşturmak için farklı manastır kütüphanelerinden kitapları ödünç alıp kopyalıyordu (Winifred 1953: 208-210). Birçok farklı büyüklükte hazırlanan el yazmaları olmakla birlikte Resimli El Yazmaları (*manuscriptum illuminatum*) ise genellikle bir atın terkindeki çantaya sığacak kadar küçüktür. Bu sayede bilgi ve fikirler kolayca farklı bölgelerde bulunan manastırlar ve kütüphaneler arasında taşınabilmiştir (Meggs 1998: 46).

Manastırlar arasında dolaştırılan kitapların nereden geldikleri, kimin tarafından ne zaman kopya edildiklerinin not edilmesi bir çeşit zorunluluk olmuştur. Kolofonların asıl görevi aslında bu taşınma sırasında el yazmasının kaybolmasını engellemek ve olası hataların kimin tarafından ve nasıl olduğunu belirleyebilmektir. 9.yüzyılda Reichenau kütüphaneci ve yazıcısı tüm kopyaladığı kitaplara şöyle bir not düşmüştü. “*Tatlı arkadaşım, yıpratıcı/zorlu yazı işini dikkate alarak, kitabı alıp oku ve yerine zarar vermeden bırak !*” uyarısı işe yaraymış olmalı ki günümüze yazmış olduğu el yazmalar ulaşabilmiştir (Winifred, 1953: 211). Disiplinli manastır yaşamının kurallarına uygun olarak dua, meditasyon ve görevli olunan işin yapılması manastırda yaşayanların ortak düzenini oluşturmaktadır. Gün boyunca yapılan yazı çalışmalarına rağmen bir günde oldukça az sayıda kitap ancak kopyalanabilmektedir. Örneğin, 1150 yılında Exeter Katedral’i kütüphanesinde sadece beş kitap bulunurken 22 yıl sonunda yazıhane çalışanlarının çabalarına karşın toplamda altmışaltı kitap üretilebilmişti (Yu, 2006: 7). Çoğu örnekte kolofonlarda yazılı notların kime ait olduğunu bulmak oldukça zordur.

Çok az örnekte yazıcıların kimliği ve daha sonraki çalışmaları takip edilebilmektedir. Örnek vermek gerekirse 11. yüzyıldan kalan bir el yazmasında, kendinden latince (*Eaduuus*) adıyla bahseden Eadwig adında ki yazıcı, el yazısının karakteristik özelliği sayesinde diğerlerinden ayrılabilir. Kolofon yazısından anlaşıldığı kadarıyla manastırda keşiş olan Eadwig, yazıcı ve illüstratör olarak görev yapmaktaydı. Günümüze ulaşan Eadwig’e ait el yazmaları incelendiğinde, lüks üretim el yazmalarında ve üst düzey mesenler için çalışmış olduğu anlaşılmaktadır (Gameson 2002: 201-202).

³ Manastırların yazıhanelerinde çalışan katipler klasik edebiyatı korumanın yanı sıra müzik notalarını da icat etmişlerdir. Dokuzuncu yüzyıldan başlayarak ilahilerdeki durma ve yükselme zamanlarını işaret etmek için kullanılmaya başlayan nota yazımı zaman içinde günümüzde de kullanılan beşlik (dizek) düzenine dönüşmüştür. Karolin miniskül ve Arap rakamlarının adaptasyonu ile birlikte müzik notaları Orta Çağ’da yaşanan en önemli edebi ve sanatsal gelişmelerdir (Meggs, 1998, 57) Geniş okuma için: G. Baroffio, *Latin İlahi Sanatı*, Orta Çağ - Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar. 2. baskı, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa, 2014, s. 683-695).

Görsel 2: Elyazmasında çalışan bir keşiş ; Estoire del Saint Graal Elyazması, Fransa, 1315– 1325 civ.
British Library, Royal MS 14 E III, fol. 6, Londra.

Yazı işinin tek düze süren iş yükü bir yana karanlık ve soğuk manastır atölyelerinin fiziksel şartları da göz önüne alındığında çalışan keşişlerin depresyonla mücadele ettikleri anlaşılabilir. Galce not edilmiş bazı manastır el yazmalarında hissedilen kaygı ve devamlılık isteyen işin yorgunluğu görülebilmektedir. “*Bugün hava çok soğuk*” “*Bugün çok üşüyorum*” ifadelerine rastlanmaktadır. Kimi zaman daha kişisel notlar ise bu sıkıntılı zamanları biraz olsun hafifletmiş olmalıdır. “*Bugün kendimi bomboş hissediyorum, bana ne oldu bilmiyorum*” yazan keşiş gibi hissedilen, bıkkınlık ve ruhsal sıkıntılar *Acedia*⁴ ya da latince *Taedium* adını almaktaydı (Winifred 1953: 212; Jennings 1977: 12).

Melankoliden ve günahın ellerini ve akıllarını uzak tutmak için gösterilen çabalar, edilen dualar da mesleğinin zorluğunu azaltmayı hedefleyerek bir ibadet olarak değerini arttırmaktaydı. 11.yüzyılda Fransa’da yer alan Arras manastırında görevli bir keşiş “*Her bir satır, her bir harf, çizgi, nokta bir günahımı affettirmekte...*” diye yazmıştır (Winifred 1953: 211). Sürekli kaygı ve durmaksızın aynı yapmaktan kaynaklanan varoluşsal sıkıntının yol açtığı ruhsal problemlere karşı dualar da bulunmaktaydı. Yazıcılar çoğu zaman ilgilenmedikleri bazen de anlamadıkları metinleri büyük bir sabırla kopyalamak için çaba gösterirlerdi (Yu 2006: 7). Yazının kusursuz olmasına ilişkin beklentilerin büyüklüğü nedeniyle yaşanan huzursuzluk ve olası aksiliklerin açıklaması ise kötü ruh/ şeytanın varlığı ile açıklamaya çalışılmıştır. İlk olarak 13.yüzyılda adına rastlanan yorgun yazıcılara muhallat olan bir şeytan yazıcıları etkileyerek onları yanlışla sürüklemekteydi .

⁴ Acedia: Yedi büyük günahın biri el görevlerini uygulamaya yönelik miskinlik ya da tembellik hissi. (<https://www.cactionary/index.cfm?id=31616>; 19/12/2024).

⁵ Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren, toplu okunan duaları bozan, yazıcıları çalışmaz hale getiren şeytanlardan bahsedildiği bilinmektedir. Sermones Vulgares adlı eserinde Jacques de Vitry bir uyarı niteliğinde olduğu anlaşılabilir bir hikâye yer almaktadır. Elinde çuval taşıyan bir şeytan gördüğünü söyleyen bir keşişten bahsetmektedir. Tanrı’nın sözlerini ve dualarını çalan bu şeytana karşı dikkatli olunmasını istemektedir. Magnum Speculum Exemplorum, Alphabetum Narrationem, Speculum Spiritualium adlı 13.yüzyıl el yazmalarında da benzer anlatılar görülmektedir (Jennings 1977: 11 ve 31).

İnanışa göre Tutivillus (Titivillus) adındaki bu şeytan yazıcıların dikkatini dağıtır, akıllarını karıştırarak ibadetlerinde ve çalışmalarında hata yapmalarını sağlardı (Jennings 1977). Böylelikle yapılan hataların sebebi bulunmaya çalışılmıştır. Böylelikle yazıcılar, yanlış yazımların sonucunda ortaya çıkacak cezalardan kurtulmak ve doğa üstü bahaneler üreterek yetersizlik duygusunu aşmaya çalışmış olmaları muhtemeldir. Kişiselleştirilen ve kimlik kazandırılan Tituvillus'un varlığına inanmak, güçlü inanç sahibi keşişleri daha dikkatli olmaya yöneltmiş, sürekli tetikte olmalarını ve dolayısıyla Tituvillus'a karşı mücadelede daha kararlı olmalarını sağlanmış olmalıdır.

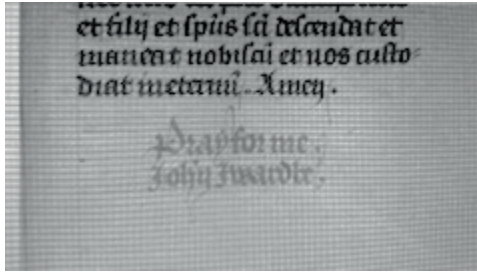
Görsel 3: Menthon'lu Aziz Bernard (10.yüzyıl) ve Tituvillus (detay): Saatler Kitabı; Fransız Ekolü, 1500'lü yıllar, Tours BM - ms. 2104, fol-149.

Soğuk taş duvarların çevrelediği yazıhanelerde, akıp giden hayatların çaresiz geçiciliği “*Ne hüzünlü ! Rengarenk bembeyaz sayfalı küçük kitap... Gün gelecek ve birisi bu sayfaları çevirirken şöyle diyecek, Bu kitabı yazan el yok artık*” ifadelerinde görülebilmektedir (Winifred 1953: 212). Yazıhanelerin fiziksel koşullarının yanı sıra kullanılan malzemenin durumu da yazıcının çalışmasını etkileyebilmekteydi. “*Yeni ve sert parşömenlerden*” şikâyet eden bir keşiş bugün bize çok uzak gelen sorunlarla boğuşuyordu (Winifred 1953: 212). Mekânın ve malzemenin fiziksel şartları, yazıcıların ruhsal sıkıntıları gibi konuların yanında bedensel zorluklar da yazıcıların kolofonlarda değindiği konulardan birisi olmuştur. Günlük çalışmanın ızdırabını manastırda yazıcı olarak çalışan Rahip Peter “*gözlerin kısılır, sırtın ağrır ve göğsün ile miden birbirine dikilir*” diye ifade etmiştir (Meggs 1998: 47). Saatler boyunca iki büklüm olmuş, parşömene eğilmiş bedenlerinden ve ağrıyan ellerinden şikâyet eden yazıcılar, yaşadıkları bedensel zorlukları okuyan kişiye ya da kendisiyle aynı kaderi paylaşan başka bir yazıcıya anlatmak istemektedir. Böylelikle ürettikleri ürüne ve emeklerine saygı duyulmasını ummaktaydılar. Uzun zaman geçirdikleri, koşulsuz bir bağlılıkla çalıştıkları yazmalarını bitirdiklerinde kendilerinden bir iz, bırakmak istemiş olmalıydılar (Schiegg 2016: 2).

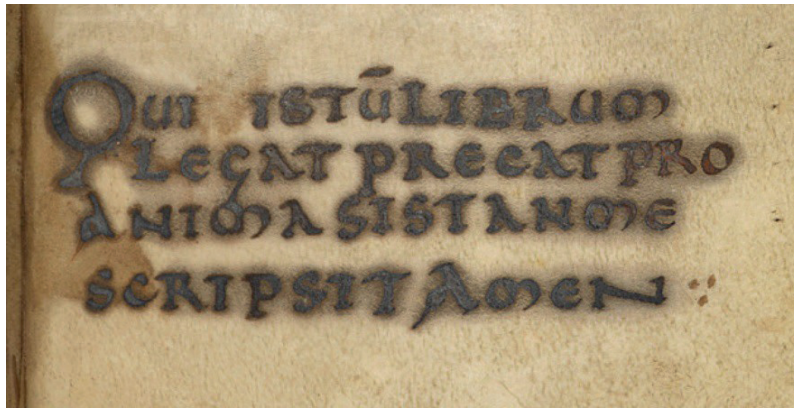

Görsel 4: Aziz Büyük Gregory, Lorraine (?), Geç 11.yüzyıl. Fildişi, Günümüzde KunsthistorischesViyana (detay).

Yazıcıların bıraktığı kolofon notlarından bir başka grup ise okuyucudan dua istemek için yazılanlardır. En büyük grubu oluşturan bu notlarda, yazının zorlu doğası ifade edildikten sonra kimi örnekte el yazmasının sonuna gelindiğinde ki iç huzuru, rahatlamayı anlatırken sıkça yazan kişinin ruhuna dua istemektedir. Ruhsal fayda amaçlayan bu yazı örnekleri ağıdalı bir dille yazılırken bazı örneklerde ise yalın bir ifade ile “*benim için dua et*” yazılmıştır (Görsel 5).

Görsel 5: Luna, Bodleian Library. Oxford, England. MS. Gough Liturg. 19. (Völundarson, Medieval Colophons:A Variety of Scribal Annotations, S: 67).

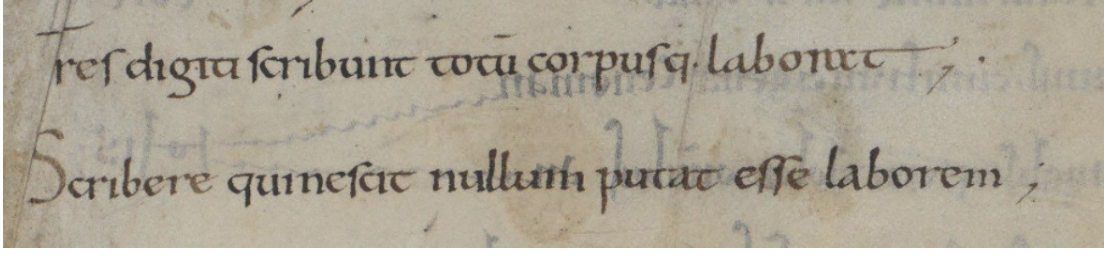

Görsel 6: BritishLibraryRoyal8Bxifol145r.jpg, Londra.

Qui istum librum legat precat pro anima Sigestan me scripsit. Amen

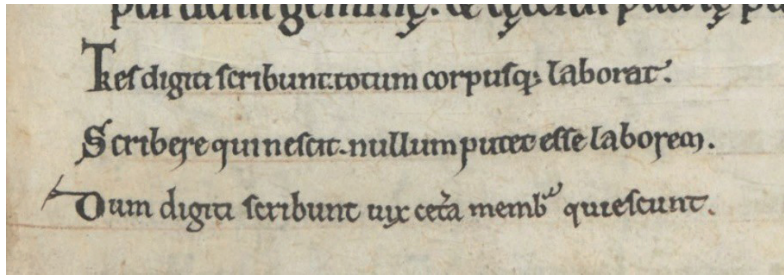
[Bu kitabı kim okursa, beni yazan Sigestan’ın ruhu için dua etsin. Amin.] (Porck, 2017).

Sigestan’ın onuncu yüzyıla ait *Paschasius Radbertus*’un *De corpore et sanguine Domini* adlı eserinin sonunda eklediği tipik bir Orta Çağ kolofonudur (Porck 2017).

Görsel 7: London, British Library, Royal 6 A.vi, fol. 109r

Tres digiti scribunt totum corpusque laborat. Scribere qui nescit nullum putat esse laborem. [Üç parmak yazar, bütün beden çalışır. Yazmayı bilmeyen, bunun bir iş olduğunu düşünmez.] (Porck 2017).

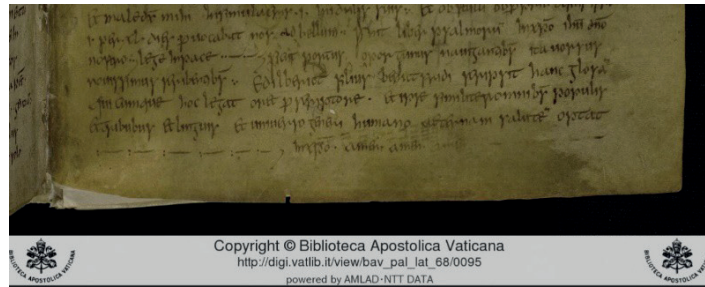

Görsel 8: London, British Library, Harley 3013, fol. 96r. (Porck, 2017).

Tres digiti scribunt totum corpusque laborat Scribere qui nescit nullum putet esse laborem. Dum digiti scribunt uix cetera membra quiescunt.

[Üç parmak yazar ve bütün beden çalışır. Yazmayı bilmeyen bunun bir iş olduğunu düşünmez.]

Üç parmak çalışırken diğer tarafları zor dinlenir]

Görsel 9: BibliotecaApostolicaVaticanaPallat68fol46r.jpg (Porck, 2017).

Finit liber psalmodum. In Christo Iesu domino nostro ... lege in pace — Sicut portus oportunitus nauigantibus ita uorsus nouissimus scribentibus. Edilberict filius berictfridi scripsit hanc glosam quicumque hoc legat oret pro scriptore. Et ipse similiter omnibus populis et tribubus et linguis et universo genem humano aeternam salutem optat — in Christo, Amen, Amen, Amen

[Mezmurlar Kitabı tamamlandı. Rabbimiz İsa Mesih'te, huzur içinde oku. Denizciler uygun bir liman gibi, son satır da yazıcıya öyle gelir. Bu yorumu yazan Berhtfrith oğlu Æthelberhttir. Kim okursa yazıcı için dua etsin. O da aynı şekilde tüm insanlar, kabileler ve diller için ebedi selamet diler. İsa Mesih'te, Amin, Amin, Amin.]

Bu metin, Orta Çağ yazıcılarının çalışmaları ile denizcilik metaforları arasında bir bağ kurmalarını anlatan bir pasaj içerir. Özellikle sekizinci yüzyıl yazıcısı Æthelberht, Mezmurlar üzerine yaptığı bir yorumun sonunda yazı sürecini “*Uzun ve yorucu bir deniz yolculuğuna*” benzetir. Bu metafor, yazıcıların işlerini tamamlama sürecinde hissettikleri zorluğu ve ardından gelen rahatlamayı yansıtır (Porck 2017). Benzer bir şekilde, onuncu veya on birinci yüzyılda yazılmış bir Aldhelm el yazmasında, bir başka yazıcı da aynı temayı kullanarak yazma sürecini “denizci limana vardığında hissettiği huzura” benzetmektedir (Porck 2017).

Sonuç olarak,

Manastırların bilgi üretim merkezi olarak değer kazanmaya başlamasıyla birlikte kitapların kopyalanması, çoğaltılarak bilginin korunması ve uzak mesafelere de taşınabilmesi hedeflenmiştir. Bu amaca ulaşmak için manastırlara bağlı olarak yazıhaneler kurulmuştur. Yazıhanede görevli kişiler kutsal metinleri kopyalamak, resimlendirmek ve ciltlemek gibi görevlere sahip olmalarının yanı sıra ağır emek isteyen parşömenin hazırlanmasından da sorumlu olmuşlardır. El yazmalarına ait önemli bilgilerin kopya tarihi, yazan kişi ya da manastır detaylarının not edildiği ve çoğunlukla kitabın sonunda bulunan alanlara kolofon denilmektedir. İşlevsel bir amaçla tutulmaya başlayan bu notlar, zaman içinde yazıcılara ait kişisel bilgi ve duygularını, çalışma koşullarını belirten alanlara dönüşmüştür.

Bu metinde günümüze ulaşan kolofon notlarından yola çıkarak, Orta Çağ manastır yazıhanelerinde çalışan kişilerin çalışma koşullarını, duygularını, yorgunluk ve unutulma kaygıları gibi insani duygularının izi sürülmeye çalışılmıştır. Orta Çağ katipleri, yorulmak bilmeden yaptıkları iş sayesinde asırların bilgeliğini koruyarak, emekleriyle yüzyılların bilgi dağarcığını günümüze ulaştırmışlardır. Yazdıkları yalnızca metin değildir. Bağlılık ve adanmışlıkla oluşturulan bu yazılar yüceliğin de tasviri olmuştur. Bu kişiler mürekkep lekeli elleriyle kelimelerin gücünü, tarih ve bilgeliğin yüzyılları aşan etkisini hatırlatmışlardır. Bu metinde, çoğunlukla isimsiz yazıcıların kolofon notlarından elde edilen bilgilerle yaşantılarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın Orta Çağ Avrupası'nın yazıhanelerinde yaşayan ve çalışanların gözüyle bir pencere açması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Cantarella, G. M. (2014). “*Felsefe ve Monastisizm*”. *Orta Çağ - Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*. 2. baskı, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa, s. 381- 390
- Corsi, P. (2014). “*Bilim ve Teknik*”. *Orta Çağ - Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*. 2. baskı, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa, s. 406-408.
- Doğan, S. (2003). “Orta Çağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2).
- Gameson, Richard (2002). “The Colophon of the Eadwig Gospels.” *Anglo-Saxon En-*

gland, 31, s. 201-222. Cambridge University Press, doi:10.1017/S0038713400168605.

Jennings, M. (1977). "Tutivillus: The literary career of the recording demon". *Studies in Philology*. 74 (5): 11. *JSTOR* 4173953. Retrieved July 31, 2021.

MeggS, Philip B (1998). *A History of Graphic Design*. 3.edi. s.46-60.

Porck, T. (2017), *Scribal complaints: Early medieval English copyists and their colophons* <https://thijsporck.com/> son erişim: 16.12.2024.

Schiegg, M. (2016). "Scribes' Voices: The Relevance and Types of Early Medieval Colophons." *Studia Neophilologica*, 88, (1), s.50–68. Taylor & Francis, doi:10.1080/00393274.2015.1101354.

Winifred, Marry (1953). "The Mediaeval Scribe". *The Classical Journal*, 48(6), 207–214. <http://www.jstor.org/stable/3293174>.

Yu Peter K. (2006) *Of Monks, Medieval Scribes, and Middlemen*, 2006 Mich. St. L. Rev. 1.